
РОЗДІЛ ІХ. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.122

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.88>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ПОТЕРПІЛОГО

Білінська Л.В.,

викладач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін

ПВНЗ «Буковинський університет»

ORCID: 0009-0005-9618-5568

Білінська Л.В. Кримінально-правовий та кримінально-процесуальний статус потерпілого.

У статті досліджується кримінально-правовий та кримінально-процесуальний статус потерпілого. Для людини, яка не має юридичної освіти, часто це стає ще тим випробуванням, у зв'язку з чим важливим є належне правове регулювання статусу потерпілого як у кримінальному праві, так і у кримінальному процесі. Правовий статус потерпілого за Кримінальним кодексом України та за Кримінальним процесуальним кодексом України багато у чому різняться, не зважаючи на те, що природа такого статусу єдина.

Розкриваються особливості набуття статусу потерпілого у кримінальному праві та кримінально-процесуальному праві. Наголошено, що статус потерпілого у кримінальному праві особа набуває з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а статус потерпілого у кримінально-процесуальному праві особа набуває тільки з власної волі, якщо подасть про це відповідну заяву. Щодо набуття статусу потерпілого у кримінальному провадженні, то тут є два варіанти – або особа сама ініціює кримінальне провадження щодо правопорушення, вчиненого щодо неї, або провадження розпочинається за заявою іншої особи, а потерпіла особа пізніше подає заяву про залучення її до провадження в якості потерпілого.

За результатами дослідження судової практики аргументовано, що оскаржити факт залучення до провадження особи як потерпілого можна тільки тоді, коли така відмова оформлена належним чином – постановою про відмову у визнанні потерпілим.

Аргументовано, що кримінально-правова сфера вимагає захисту прав та інтересів особи, потерпілої від кримінального правопорушення.

Підтримується пропозиція щодо гарантування права на безоплатну правничу допомогу для потерпілих на рівні із підозрюваними, обвинуваченими за рахунок держави незалежно від їх майнового стану.

Розкривається зміст категорії «особа, яка постраждала від домашнього насильства». За результатами аналізу положень кримінального та кримінального процесуального законодавства обґрунтовано, що особа, яка постраждала від домашнього насильства може і не набувати кримінально-процесуального статусу потерпілого (якщо вона, наприклад, цього не бажає), проте обмежувальні заходи щодо кривдника можуть бути застосовані в її інтересах.

Ключові слова: потерпілий; кримінальне право; кримінальне правопорушення; кримінальне провадження; кримінальне судочинство; особа, яка постраждала від домашнього насильства.

Bilinska L.V. Criminal-legal and criminal-procedural status of the victim.

The article examines the criminal-legal and criminal-procedural status of the victim. For a person who does not have a legal education, this often becomes another test, in connection with which it is important to properly regulate the status of the victim both in criminal law and in the criminal process. The legal status of the victim under the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine differs in many respects, despite the fact that the nature of such status is the same.

The peculiarities of acquiring the status of a victim in criminal law and criminal procedural law are revealed. It is emphasized that a person acquires the status of a victim in criminal law from the moment a criminal offense is committed

against him, and a person acquires the status of a victim in criminal procedural law only of his own free will, if he submits a corresponding statement. Regarding acquiring the status of a victim in criminal proceedings, there are two options here – either the person himself initiates criminal proceedings regarding the offense committed against him, or the proceedings are initiated at the request of another person, and the victim later submits an application to involve him in the proceedings as a victim.

Based on the results of the judicial practice research, it is argued that the fact of not involving a person as a victim in the proceedings can be challenged only when such a refusal is duly formalized – by a resolution on refusal to recognize a victim.

It is argued that the criminal legal sphere requires the protection of the rights and interests of the person who suffered from a criminal offense. The proposal to guarantee the right to free legal aid for victims on the same level as suspects accused at the expense of the state, regardless of their property status, is supported.

The content of the category «a person who suffered from domestic violence» is disclosed. According to the results of the analysis of the provisions of the criminal and criminal procedural legislation, it is substantiated that a person who suffered from domestic violence can not to acquire the criminal procedural status of the victim (if, for example, he does not want it), but restrictive measures against the offender can be applied in his interests.

Key words: victim; criminal law; criminal offence; criminal proceedings; criminal justice; a person who has suffered from domestic violence.

Постановка проблеми. Особи, які стають жертвами кримінальних правопорушень, практично завжди зазнають певних моральних страждань, пов'язаних як із самим фактом вчинення щодо них кримінально караного діяння, так і з необхідністю брати участь у кримінальному провадженні, відстоювати у ньому свої права та інтереси. Для людини, яка не має юридичної освіти, часто це стає ще тим випробуванням, у зв'язку з чим важливим є належне правове регулювання статусу потерпілого як у кримінальному праві, так і у кримінальному процесі. Правовий статус потерпілого за Кримінальним кодексом України (далі – КК України) та за Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) багато у чому різниться, не зважаючи на те, що природа такого статусу єдина. У зв'язку з цим актуальним видається дослідження кримінально-правового та кримінально-процесуального становища потерпілого з виявленням спільних та відмінних рис у таких статусах.

Стан дослідження. Актуальні питання реалізації та захисту прав потерпілого у кримінальному праві та процесі на різних етапах були досліджували такі вчені, як: С. Абламський, В. Боняк, Ю. Грошевий, Ю. Коломоєць, В. Нор, М. Сенаторов, В. Тertiшник та інші. Разом з тим, недостатньо розкритим залишається питання співвідношення кримінально-правового та кримінально-процесуального статусу потерпілого, що вплинуло на вибір теми дослідження.

Метою статті є розкриття кримінально-правового та кримінально-процесуального становища потерпілого, виявлення спільних та відмінних рис у таких статусах.

Виклад основного матеріалу. КК України [1] не дає визначення поняття потерпілого, проте у багатьох статтях згадує про таку особу (наприклад, ст.ст. 37, 38, 43, 46, 49, 66, 67, 76, 91-1, 116, 121, 122 тощо). М. Сенаторов визначає, що потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої [2, с. 60]. Очевидно, що потерпілим від кримінального правопорушення особа стає всупереч своїй волі, і говорити про набуття статусу потерпілого з точки зору кримінального права можна уже з моменту вчинення кримінального правопорушення.

Щодо стосується статусу потерпілого у кримінальному процесі, то КПК України у ст. 55 визначає: «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» [3].

КПК України визначає також і момент набуття процесуального статусу потерпілого – з моменту подання заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення (1) або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (2). Тобто можливі два варіанти – або особа сама ініціює кримінальне провадження щодо правопорушення, вчиненого щодо неї, або провадження розпочинається за заявою іншої особи, а потерпіла особа пізніше подає заяву про залучення її до провадження в якості потерпілого. При чому аналіз ст. 55 КПК України засвідчує, що моментом набуття статусу потерпілого є момент подання відповідної заяви. При цьому, ст. 303 КПК України передбачає можливість оскаржен-

ня до слідчого судді рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою. Таким чином, за логікою даної статті, самого лише подання заяви про залучення особи до провадження як потерпілого недостатньо – потрібно ще відповідне рішення про визнання такої особи потерпілою, яке повинно прийматися прокурором, слідчим або дізнавачем. Виходить, що ст. 55 КПК України суперечить ст. 303 КПК України. У зв'язку із цим слід погодитися із думкою В. Боняка та Ю. Коломoeць, які підтримують тих правників, які наголошують на тому, що не можна не дозволяти те, про що дозвіл учаснику кримінального провадження не надавався [4, с. 132].

З приводу практики оскарження відмови у визнанні потерпілим, цікавим є наступний приклад із судової практики.

До Київського районного суду м. Харкова надійшла скарга, в якій заявники просили визнати незаконними дії слідчого відділу розслідування злочинів у сфері транспорту СУ ГУ НП в Харківській області Н., які полягають у відмові в визнанні Д. потерпілим, шляхом прийняття листа, у зв'язку з порушенням права на захист, права на оскарження процесуальних рішень, принципу верховенства права та їх невідповідністю ч. 5 ст. 55 КПК України та ч. 3 ст. 110 КПК України; скасувати рішення слідчого Н., оформлене листом про відмову у визнанні Д. потерпілим в кримінальному провадженні; зобов'язати слідчого Н. розглянути заяву Д. про залучення до кримінального провадження як потерпілого відповідно до вимог КПК України. Слідчий суддя, дослідивши скаргу та залучені до скарги матеріали, прийшов до висновку про необхідність відмовити у відкритті провадження за скаргою, виходячи з наступного. Зі змісту скарги та наданих матеріалів встановлено, що листом від 27 жовтня 2017 р. слідчого відділу розслідування злочинів у сфері транспорту СУ ГУ НП в Харківській області Н., адресованого Д. та адвокату А., слідчим повідомлено про результати розгляду заяви від 24 жовтня 2017 року щодо залучення Д. до кримінального провадження як потерпілого, а саме, заява розглянута та долучена до матеріалів кримінального провадження. Слідчим зазначено в листі, що на теперішній час проводяться всі необхідні слідчі (розшукові) дії та експертні дослідження по встановленню механізму пригоди та оцінки дій К. та дій водія Д., як учасників пригоди, стосовно вимог Правил дорожнього руху України, після проведення яких буде прийнято рішення щодо статусу Д. у кримінальному провадженні [5].

Таким чином, оскаржити факт незалучення до провадження особи як потерпілого можна тільки тоді, коли така відмова оформлена на-

лежним чином – постановою про відмову у визнанні потерпілим. Якщо ж слідчий листом (чи у іншій формі) повідомляє особу про те, що після подання заяви про залучення її до провадження в якості потерпілої, її статус досі невизначений, то оскаржити за ст. 303 КПК України це не видається можливим.

Також слід звернути увагу на те, що і КПК України у ст. 194, і КК України у ст. 91-1 оперують також таким поняттям, як «особа, яка постраждала від домашнього насильства» (у контексті заборони перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; заборони наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборони листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб).

Розберемося більш детально із з'ясуванням сутності статусу особи, яка постраждала від домашнього насильства. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством – це суспільно небезпечне діяння, яке передбачене у Особливій частині КК України, вчиняється хоча б в одній із форм, які притаманні для домашнього насильства (фізична, сексуальна, психологічна або економічна), та щодо визначеного кола осіб [6, с. 198]. Тобто це поняття не вичерпується складом злочину, визначеного ст. 126-1 КК України («Домашнє насильство»), а отже, не завжди справи про злочини, пов'язані з домашнім насильством, є справами приватного обвинувачення. Як наслідок – особа, яка постраждала від домашнього насильства може і не набувати кримінально-процесуального статусу потерпілого (якщо вона, наприклад, цього не бажає), проте обмежувальні заходи щодо кривдника можуть бути застосовані в її інтересах.

Отже, статус потерпілого у кримінальному праві особа набуває з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а статус потерпілого у кримінально-процесуальному праві особа набуває тільки з власної волі, якщо подасть про це відповідну заяву. Поняття «особа, яка постраждала від домашнього насильства» є одночасно і кримінально-правовим, і кримінально-процесуальним.

Що стосується прав потерпілого, то на думку О. Сольонової, доцільним було б доповнення ч. 1 ст. 56 КПК України одним із прав потерпілого: «на отримання правової допомоги від захисника за рахунок держави» [7, с. 142]. З такою пропозицією у цілому можна погодитися, оскільки

ки дійсно кримінально-правова сфера вимагає захисту прав та інтересів особи, потерпілої від кримінального правопорушення, і гарантувати таке право слід на рівні безоплатної правничої допомоги для потерпілих на рівні із підозрюваними, обвинуваченими, які можуть забезпечуватися правничою допомогою захисника за рахунок держави незалежно від їх майнового стану. Єдине уточнення, яке слід зробити до тези О. Сольонової, – це те, що потерпілому слід забезпечити не захисника, а представника, оскільки відповідно до КПК України саме так називається адвокат, який представляє інтереси потерпілого.

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження приходимо до таких висновків. Статус потерпілого у кримінальному праві особа набуває з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а статус потерпілого у кримінально-процесуальному праві особа набуває тільки з власної волі, якщо подасть про це відповідну заяву. Щодо набуття статусу потерпілого у кримінальному провадженні, то тут можливі два варіанти – або особа сама ініціює кримінальне провадження щодо правопорушення, вчиненого щодо неї, або провадження розпочинається за заявою іншої особи, а потерпіла особа пізніше подає заяву про залучення її до провадження в якості потерпілого. Оскаржити факт незалучення до провадження особи як потерпілого можна тільки тоді, коли така відмова оформлена належним чином – постановою про відмову у визнанні потерпілим. Особа, яка постраждала від домашнього насильства може і не набувати кримінально-процесуального статусу потерпілого (якщо вона, наприклад, цього не бажає), проте обмежувальні заходи щодо кривдника можуть бути застосовані в її інтересах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-25. Ст. 131.
2. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія / За науковою редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В.І. Борисова. Х. : Право, 2006. 208 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
4. Боняк В.О., Коломоєць Ю.О. Проблема збалансованості процесуально-правового статусу потерпілого в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 130–134.
5. Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 31 жовтня 2017 р. у справі № 640/16201/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69913695> (дата звернення: 01.04.2024).
6. Ковалик Ю.М. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством, як підстава призначення особі одного чи декількох обмежувальних заходів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 3. С. 194–198. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.35>.
7. Сольонова О.О. Процесуальний статус потерпілого: проблемні питання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 139–145.